

Walburgiskroon is van Europees belang

Aartje Bos-Oskam

Wie kent niet die oude raadselachtige kroon die in het koor van de Sint-Walburgiskerk hangt? Die kroon bevindt zich al meer dan zeshonderd jaar in de kerk. Het is dus geen wonder dat we nu tegen de ijzeren kern aankijken, en niet meer kunnen weten hoe de oorspronkelijke kleuren exact over de kroon verdeeld waren. Maar zodra er iemand begint over oorspronkelijke kleuren van de kroon, over een goudglans van de kroon of over kleuren in de figurenfries, dan groeit de interesse bij omstanders. Nu duidelijker is welke personages in de friezen ontbreken en de symboliek van de Walburgiskroon helder is geworden, weten we ook dat Zutphen heel veel redenen heeft om dit historisch object te koesteren. We hebben in Zutphen met de Walburgiskroon een kroonjuweel in de stad, dat van landelijk en Europees belang is! Het belang schuilt zowel in de constructie als in het beeldverhaal van de kroon.

VERLICHTING VAN GROTE RUIMTES

De constructie van de kroon is een interessant voorbeeld uit de veertiende eeuw dat laat zien hoe men in die tijd grote ruimtes wist te verlichten.

Vanaf het moment dat er grote ruimtes gemaakt zijn, kende men ook het probleem hoe die ruimtes te verlichten. Al voor het jaar 1000 bouwde men met behulp van metalen strips met pen-en-gatverbindingen grote ringen waaraan men olielampjes kon hangen, of waarop men kaarsen kon zetten. Deze ringen werden aan kettingen opgehangen. Ook in het Rijn-Maasgebied kon men rond het jaar 1000 goed zulke ringen maken.²

Rond ca. 1010 bedacht bisschop Bernward van Hildesheim voor deze ringen een fraaie vormgeving. Ze moesten een kroon voorstellen, waarop aan de hand van symboliek de weg af te lezen was naar het hemelse Jeruzalem. Op heel veel plaatsen in Europa hing men een dergelijke kroon op, zowel in Oosterse als in Westerse

kerken.³ Nog steeds kunnen we een exemplaar zien in de dom van Hildesheim, de dom van Aken en de kloosterkerk van Gross Comburg, maar ook bijvoorbeeld in kloosterkerken op de berg Athos, zoals in de kerk van het klooster Pantokratoros en in de Servisch-orthodoxe kloosterkerk van Decani.

Van deze luchters met Jeruzalemsymboliek is in Nederland de Walburgiskroon het laatste exemplaar. Voor het bijbehorende verhaal moeten we dus in heel Europa rondkijken.

CONSTRUCTIE RADKROON

De constructie van de ringen veranderde in de loop van de tijd. De eenvoudige ring ontwikkelde zich tot een soort wiel of rad met spaken. Daarna probeerde men ook hoogte in de kronen te brengen. Dat gaf veel evenwichtproblemen. Uiteindelijk ging men in het begin van de vijftiende eeuw over op een nieuw type kroon, dat aan een spil opgehangen werd.⁴ Het gebruik van een spil gaf andere mogelijkheden voor de

---

¹ Aartje Bos-Oskam, *De kaarsenkroon van de Sint Walburgiskerk. Een Jeruzalemluchter als wegwijzer*, Zutphen 2006

² Kurtjarmuth, *Lichter Leuchten im Abendland, zweitausend Jahre Beleuchtungskörper*, Braunschweig 1967

³ Adelheid Kitt, *Die frühromanische Kronleuchter und seine Symbolik (2 din.)*, niet uitgegeven diss., Wenen 1944

⁴ Erich Meyer, 'Der gotische Kronleuchter in Stans'. In *Festschrift Hans R. Hahnloser. Ein Beitrag zur Geschichte der Dinanderie*, Bazel 1961, 151-184

symboliek. Het oude idee van een 'kroon des levens' met een onderrand waarin de weg naar het hemelse Jeruzalem werd uitgebeeld, was niet langer bruikbaar doordat een grote buitenrand de spil scheef deed hangen. Bij het nieuwe type kroon benutte men de spil als kern van de symboliek, en veranderde men de onderrand. Men maakte de onderrand kleiner of liet die weg. Na 1400 zien we hoofdzakelijk luchters met armen. Op een aantal van die luchters heeft men als decoratie rond de spil de Apocalyptische Vrouw uitgebeeld, een personage dat men ontleende aan een beschrijving in Openbaring 12,1. We zien dan een dubbelfiguur van een vrouw met een kind op de arm, die aan de ene kant van de spil op de maansikkel en aan de andere kant van de ophangstang op de zon staat.

In Vreden hangt in de Stiftskirche een luchter uit 1489 waaraan de overgang van het eerste thema naar het tweede thema te zien is. Van het oude thema kunnen we nog de idee herkennen van 'Christus en de apostelen bij de stadsmuur van het hemelse Jeruzalem'. Van het nieuwe thema zien we daar in het centrum de Apocalyptische Vrouw. De Apocalyptische Vrouw wordt vaak verward met Maria.

In Kalkar ging men verder. In 1506 gaf men daar opdracht een fraaie Marialuchter voor de Nicolaikirche te maken. Het werd een armenkroonluchter. Hij hangt nog steeds in de kerk. Rond de spil van de luchter is de dubbelfiguur van de Madonna met Kind te zien, naar de top van de luchter toe zijn de duif van de Geest en de halffiguur van God-de-Vader aangebracht. Rond de Madonna is als een mandoria de stamboom van Christus uitgebeeld. Op de kaarsenarmen kan men een verwijzing naar het lijden van Christus herkennen.

Hier en daar liet men nog een traditionele radluchter met Jeruzalemsymboliek maken, zoals voor de dom van Halberstadt (1516).

VAN RADKROON NAAR SPILKROON

De Walburgiskroon is een mooi voorbeeld uit de overgangsfase van radkroon naar spilkroon. Net als de radkronen is de Walburgiskroon opgebouwd uit strips en stangen die met pen-en-gatverbinding aan elkaar vast zitten. Het valt niet op dat het hart van de kroon al circa 150 jaar verwijderd is. De Walburgiskroon hangt bepaald niet aan een spil. Men heeft in deze kroon echter wel naar hoogte gezocht. Om dat mogelijk te maken heeft men een interessante bodemplaat aangebracht. Aan de rechthoekig uitgestoken gaten in die plaat kan men zien dat er in het hart van de kroon ook een constructie geweest is. Op een tekening van J.W. Weijer uit 1792 is deze nog te onderscheiden (figuur 1). Ze diende niet als ophangstang, maar had vermoedelijk een decoratieve functie. Ook Groneman noemt deze versiering nog in zijn artikel in *Oud-Holland*.⁵ Hij spreekt van een bloem in het midden van de bodemplaat 'waaruit een aantal,

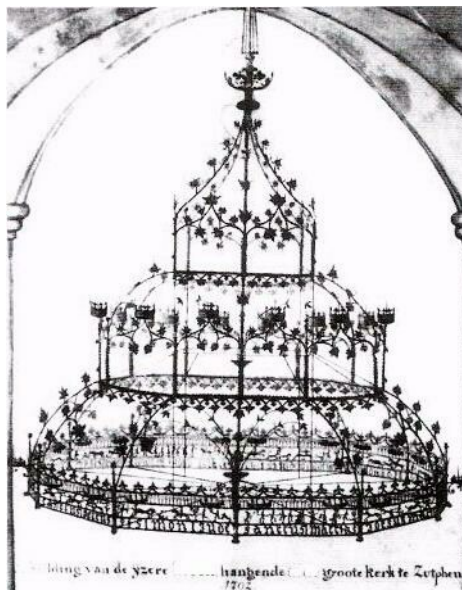

Fig. 1. Walburgiskroon in 1792

⁵ H.J.H. Groneman, 'De ijzeren kroon boven het graf van de Zutphensche graven', *Oud-Holland* 1894, 2° afl.

sierlijk opwaarts gebogen stengels ontspruit, die ieder in een afhangende bloem uitloopen'. Zijn verdere beschrijving wijkt af van wat op de tekening van Weijer te zien is.

HET BEELDVERHAAL

De Walburgisluchter heeft een aantal interessante details waar nog niet uitgebreid over gepubliceerd is. Elk van deze onderwerpen biedt stof genoeg voor een heel artikel:

- De dansgroep (figuur 2): Het meest bekende detail is de kleding van een dansgroep, die gekleed gaat volgens de mode van de Internationale Stijl.

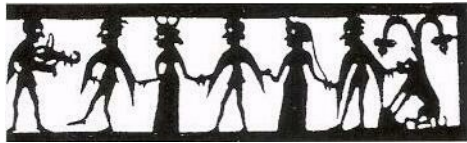

fig. 2. De dansgroep

- De vossen (figuur 3): Er bevinden zich dertig vossen hogerop in de kroon. Ook zij verdienen nadere aandacht.

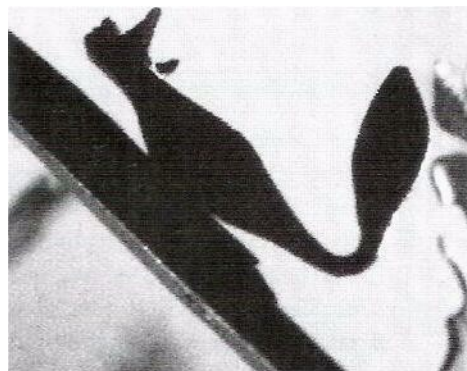

Fig. 3. Een vosje

- De goede en kwade 'gimel' (figuur 4): In de letterfries en de figurenfries komt een aantal malen een gimel voor.⁶ De gimel ziet eruit als een zittende hond die zijn voorpoten op een boomtrunk legt. Het dier lijkt aan zijn kop twee lelietakken te hebben. Bij de zittende hond lijkt het er vooral om te gaan of hij iets aanreikt met zijn bek. Bij de boomtrunk valt op dat soms aan de tronk een jonge loot zit.

Dit personage zal rond 1397 niet speciaal voor de Walburgiskroon bedacht zijn. Het zoeken is naar oudere afbeeldingen. Een bezoeker van de Sint-Walburgiskerk meende er een figuur in te herkennen van de mozaïekvloer 'De Boom van het Leven' (1165) van de kathedraal van Otranto (Italië). Iemand anders meende deze figuur te kennen van Scandinavisch hangen sluitwerk. In de veertiende eeuw bestond er een belangrijke handelsroute van het Rijnland via Westfalen en Sleeswijk-Holstein naar Gotland. Wie weet is in oude kerkjes langs die route informatie te vinden.

De hoop is nu dat meer mensen alert worden op dit personage. Tot nu toe is het nog een slag in de ronde zoeken. Komt het in oude handschriften voor? Elke vindplaats is mogelijk.

- Boom en burcht (figuur 5): Het vierde detail betreft de vorm van openingen in respectievelijk een burcht en een boompje in de figurenfries en in de vulfiguur 'boom' in de letterfries van de kroon.

De vorm van deze openingen doet ons anno 2007 aan ramen denken in de vorm

⁶ Aartje Bos-Oskam, *De kaarsenkroon van de Sint Walburgiskerk*, 7

Fig. 4. De goede en de kwade gimel

van een sleutelgat. Zijn het ook werkelijk vensters, die toegang geven? Of zijn het toch sleutelgaten? In het ijzermuseum Le Secq des Tournelles in Rouen en in het Museum voor Sleutel en Slot in Nieuwpoort-Koksijde is hierop geen antwoord te vinden. Kunnen sloten van oude kerkdeuren informatie bevatten? Het veertiende-eeuwse portaal van de dom van Erfurt heeft bijvoorbeeld twee deuren, waarvan de sleutelgaten in 1920 in oorspronkelijke stijl vernieuwd zijn: ze hebben de vorm van een boom. Ook een deur in het koor van de dom van Merseburg heeft twee sloten met sleutelgaten in de vorm van een boompje. Misschien zijn in oude kloosters nog voorbeelden te vinden (op oude deuren, kledingkasten?) of op middeleeuwse sacramentshuizen in oude kerkjes.

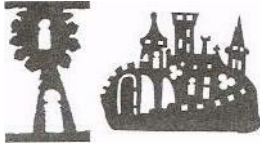

Fig. 5. De boom en de burcht

Belangrijk is dat de raampjes in de burcht en de vulfiguur paarsgewijs voorkomen. Het sluit aan bij wat we soms zien in kerken uit de laat-Romaanse tijd. Zo heeft de kerk van Stift Fischbeck twee bijzondere raampjes, links en rechts van het hoogaltaar, die aangeven wat de heiligste plaats in de kerk is. Ook in de dubbelkapel van de Neuenburg in Freystrut a/d Unstrut is de absiswand te herkennen aan zulke raampjes. Het herinnert aan het spelen met raamvormen aan het einde van de Romaanse periode in het Neder-Rijngebied.

We hebben nu voor de Walburgisrand wat losse eindjes voor onderzoek:

- Het gaat bij de vensters/openingen om twee stuks bij elkaar.
- De twee bijzondere raampjes van de burcht boven MARIA zullen de aanwezigheid van een kapel aanduiden. In Stift Fischbeck benoemde men deze twee raampjes van de kloosterkerk als 'Fenster des Heils'.
- De vulfiguur 'boom' met twee openingen en een symmetrische kruin lijkt symbool te staan voor de levensboom/Christus. Een tweede boompje heeft uitsteeksels langs de stam alsof het geënt is en heeft alleen een opening in de kruin. De 'gimel' reikt tweemaal iets aan met zijn bek. Wat hij aanreikt is onduidelijk. Mogelijk is het een sleutel of een loot om geënt te worden. Wordt hiermee inderdaad verbeeld wat men moet doen om toegelaten te worden in het hemelse Jeruzalem?
- Iets eerder in de tijd beschreef Dante in de *Goddelijke Komedie* hoe hij, nadat hij de Hel verlaten had, bij een poort toegang vroeg tot de Louteringsberg: hij moest de wachter twee sleutels overhandigen om de poort te kunnen openen.⁷ Kennelijk had die poort twee sleutelgaten, die toegang gaven.
- Speelt hier op de achtergrond de idee van het 'Grote Gebod', waarin het gaat om God liefhebben met heel het hart en heel het verstand? Vormt dat de voorwaarde voor toegang tot het hemelse Jeruzalem? Elke pelgrim bezocht immers voor vertrek de kerk om een zegen af te smeken over de reis en kreeg dan de Tien Geboden van Mozes mee als lamp voor zijn voet.⁸ Verder onderzoek is hier nodig.

⁷ Dante Alighieri, *Goddelijke Komedie*, deel 2, zang 9:117-132

⁸ Paule Amblard, *Le Pèlerinage de Vie Humaine. Le songe tres chrétien de l'abbé Cuillaume de Digulleville*. Parijs 1998, 29

DE EENHOORN

Hier moeten we in Zutphen rechttop gaan zitten. We hebben in de Walburgisfries te maken met een ongelooflijk veelzijdige uitbeelding van de jacht op de eenhoorn, die informatie biedt, die voor kunsthistorici tot ver over onze landsgrenzen interessant is! Belangrijk zijn:

- De poort (figuur 6): In de fries is een heel vroege voorstelling van de mystieke jacht op de eenhoorn, waarin de onbereden, lijdende eenhoorn symbool staat voor Christus.

Fig. 6. De poort

Naast de ene burcht in de fries is een poortgebouw te zien als een beeld van hoe de eenhoorn in de wereld kwam.⁹ Verder is te zien hoe de eenhoorn bij de schoot van de maagd lijdt, doordat hij een pijnlijke steek krijgt, hoe hij opgejaagd wordt, bang is en gedood wordt.

van de Opstanding.¹⁰ Er zijn wel afbeeldingen dat hij dood over een paardenrug hangt, maar een afbeelding dat de eenhoorn weer opstaat uit de dood is tot dusver niet gevonden. De makers van de Walburgisfries lijken het probleem 'opstaan uit de dood' opgelost te hebben door aan te knopen bij het beeld dat men in de oosters-orthodoxe kerk gebruikt(e) om de Opstanding aan te duiden: de Anastasis, de opening van de Hel." We zien in de fries nu een dorre doodse omgeving met bange, vluchtende dieren en een zwijn dat doodgestoken wordt. Midden in dat gebied zijn de eenhoorn en de maagd afgebeeld. Dicht bij hen bloeit het leven op. Er zijn bloemen aan een struik, en er zit een vrij vogeltje uit te kijken in een boomtop.

- Een paardachtige eenhoorn als rijdier voor de wildeman (figuur 8): Dit dier is de tegenpool van alle andere eenhoorns

Fig. 7. De nederdaling ter helle

- De nederdaling ter helle (figuur 7): Dit is in de fries te zien boven de namen S SIMON S JUDE van de letterfries. Een unieke voorstelling van de eenhoorn! Cavallo merkt op dat hem geen afbeeldingen bekend zijn waarop de eenhoorn beeld is

Fig. 8. Een wildeman op een paardachtige eenhoorn in gevecht (situatie vóór 1953)

⁹ Jürgen W. Einhorn, *Spiritualis Unicornis*, München 1998, 2de druk, 284

¹⁰ Op diverse Hortus Conclusus-afbeeldingen in Thüringen staat op een tekstband porta clausa als naam van de poort vermeld.

¹¹ Adolfo Salvatore Cavallo, *The Unicorn Tapestries at the Metropolitan Museum of Art*, New York 1998, 75

¹² Aartje Bos-Oskam, *De kaarsenkroon van de Sint Walburgiskerk*, 50

in de voorstelling. Hij lijdt niet en wordt gebruikt als strijdros. Sinds 1953 is hij in de fries in spiegelbeeld te zien door een vergissing bij het monteren na de restauratie van Brom.

- De wildeman (figuur 9): Het is een heel vroeg voorbeeld van de combinatie van het thema van de mystieke jacht op de eenhoorn met het thema van de wilde-mensen.¹² We zien immers in de fries ook een wildeman met een knots in zijn hand vechten op een paardachtige eenhoorn en kennen van oude foto's twee lopende wildemannen met een boompje in hun hand.

Fig. 9. Een wildeman grijpt een boom tot wapen

- Het beeldverhaal in de fries geeft aan hoe men als pelgrim van de aardse stad naar het hemelse Jeruzalem kan reizen langs de mystieke weg. Daarmee is een link gelegd naar de Mystiek en de Moderne Devotie. Dat is opvallend omdat men aanneemt dat de Mystiek en de Moderne Devotie weinig sporen nagelaten hebben in de kunst.

Wij kunnen ons tegenwoordig nauwelijks meer voorstellen welke rol de thematiek van de eenhoorn gespeeld heeft. Er zijn echter zo veel afbeeldingen van de eenhoorn bewaard gebleven in oude handschriften, op tapijten, altaarstukken, wandschilderingen, gebouwen, voorwerpen van keramiek of metaal enzovoort, dat de Walburgisfries wezenlijke aanvullende informatie te bieden heeft. Laten we heel zuinig zijn op ons kwetsbare kroonjuweel. Zutphen kan er door betrokken worden bij veel verder historisch en kunsthistorisch onderzoek.

---

12 Jürgen W. Einhorn, *Spiritualis Unicornis*

ZIJN ER NOG MEER?

Lang was de Walburgiskroon een slechts in kleine kring gewaardeerde kroon. Wie weet wacht nog ergens een dergelijke kroon op ontdekking door u. Zo is er een hardnekkig gerucht dat ergens in Bourgondië er ook een moet zijn.

Kroonluchters die op kronen lijken, kunt u op reis vaker tegenkomen. Een dergelijke kroon is niet automatisch een Jeruzalemluchter. Een kroon is pas als Jeruzalemluchter verwant aan de Walburgiskroon als:

- de onderrand van de kroon de stadsmuur van het hemelse Jeruzalem voorstelt;
- in de rand aangegeven wordt hoe de gelovige het hemelse Jeruzalem kan bereiken; vergelijk de figurenfries in de rand van de Walburgiskroon;
- in de kroon ook uitgebeeld wordt hoe men God ziet, bijvoorbeeld als Zon der zonnen, als hoeksteen van het geloof of als Drie-eenheid. Een kroon zonder symboliek dient een ander doel. Het kan een grafkroon zijn, of bij een ander altaar horen.

Wie mee wil helpen zoeken heeft misschien gemak van de volgende checklist om een kaarsenkroon elders te beoordelen:

1. Heeft de desbetreffende luchter een spil in het midden, of doet de luchter denken aan een fraai rad of wiel dat opgehangen is aan kettingen?
2. Is de desbetreffende kroon origineel, of is het een replica? In de negentiende eeuw zijn veel replica's gemaakt van beroemde kronen. Bijvoorbeeld in Frankrijk hangen beroemde exemplaren, zoals in de basiliek St. Remi in Reims en in de kathedraal van Bourges.

Ook in de kathedraal van Baéza (Spanje) hangt een in dit opzicht interessante kroon. Kan iemand mij helpen aan informatie over deze kroon? In het geval dat het een replica blijkt te zijn, is dan ter plaatse nog bekend of er eerder een originele Jeruzalemluchter aanwezig was? Is er nog literatuur over?

3. Hoeveel kanten heeft de onderrand van de betreffende kroon? Is het een net zo'n Jeruzalemluchter als de Walburgiskroon? Van de oorspronkelijke Jeruzalemluchters bestaan twee varianten: er zijn twaalfzijdige luchters en achzijdige. Dat getal zegt iets over de functie en de symboliek van de kroon. De twaalfzijdige kronen kwamen in de Westerse kerken vooral voor in het Heilige Roomse Rijk. Hun onderrand stond symbool voor de stadsmuur van het hemelse Jeruzalem, de stad van God, waarin elke gelovige hoopte toegelaten te worden na zijn dood om bij God te mogen wonen. De kroon stond symbool voor die hoop op eeuwig leven voor hen die in hun leven trouw geweest waren aan God. In Frankrijk hadden de Jeruzalemluchters doorgaans een achzijdige onderrand. Qua symboliek verwees dat naar de Opstanding van Christus op Pasen, de achtste dag. Maar in beide varianten ging het om het uitzien naar een leven bij God na de dood.

Ook in de Oosterse kerken kunt u naar twaalfzijdige kronen gaan zoeken. Let u dan op de CHOROS, de luchter voor de iconostase. Ook de rand van de choros stond oorspronkelijk symbool voor de stadsmuur van het hemelse Jeruzalem. Immers, de traditie van de Jeruzalemluchters ontstond kort na het jaar 1000. In die tijd vormden de Oosterse en de Westerse kerken nog één geheel zonder dat er sprake was van kerkscheuring. Zodoende verspreidde het ontwerp van luchters met Jeruzalemsymboliek zich door heel Europa, ook door het oostelijk deel van Europa. Hebt u in een oosters-orthodoxe kerk een choros gevonden, vraagt u dan hoe hij gebruikt wordt bij feestdagen. Dan krijgt u een verhaal over een dansende kroon!

4. Zijn er in de loop van de tijd dingen veranderd aan de desbetreffende kroon? Soms is een deel origineel en zijn later grote stukken vervangen.
5. Hangt de kroon op de originele plaats?